

Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler Istimalet Policy and References in the Ottoman State

Veysel ÖZ

Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul/Türkiye
PhD Candidate, İstanbul University SBE, İstanbul/Turkey

veysel-oz@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: Kasım/ November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım/ November 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım/ November

Atıf / Citation: ÖZ, Veysel. "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/ November 2021): 1-18

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet*

Osmanlı istimâlet siyâseti, yönetimde çok yönlü olarak kullanılan bir gönül alma ve yönlendirme siyâsetidir. Bu gönül alma ve yönlendirme muhatabın konumuna göre bazen maddî olarak verilen şeylerle, bazen de yüreklendirici ve iltifat dolu sözlerle gerçekleştirilmekteydi. Bu makalede, Feridun Bey'in Münşeât'ı's-selâtin adlı eserindeki istimâletnâleri esas alarak ve diğer tarihî kaynaklara da başvurarak istimâlet siyasetini ve bu siyasetin belgeleri olan istimâletnâlerin üslûp ve muhtevasını ortaya koymaya çalıştık. İlk olarak istimâlet siyâseti ve kapsamı hakkında bilgi verdik. İkinci olarak da İstimâletnâmelerin üslûp ve muhtevâsı hakkındaki çıkarımlarımızı sunduk. İstimâletnâmeler Osmanlı yazışmalarında önemli bir yere sahip olan nâme-i hümayûn üslubunda yazılmış belgelerdir. Bu belgeler genel olarak davet, elkâb, duâ, nâkil ve tenbîh olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Fakat her istimâletnâme bu bölümlerden tümünü içermeyebilir. İstimâletnâmeler genel olarak yöneticilere, komutanlara ve halkın ileri gelenlerine gönderilmekteydi. Bu yüzden istimâletnâler muhatabın gönlünü alacak üslupta yazılmıştı. Muhtevâsı da yöneticilerin yönetimde uygulayacakları halkın devlete bağlılığını artıracak bir takım hoşgörü ve gönül almaya yönelik tembihleri içermekteydi. Bu tembihler netice olarak hem yöneticinin, hem halkın, hem de devletin lehine olan şeylerdi.

Anahtar Kelimeler: İstimâlet Siyaseti, Osmanlı Yönetimi, İstimâletnâme, Hoşgörü, Gönül alma.

Abstract

Ottoman istimâlet policy is a multifaceted policy of conciliation and guidance in the administration. Based on the istimâletnâ in his work and by referring to other historical sources, we tried to reveal the istimâletnâ's policy and the style and content of istimâletnâ's, which are the documents of this policy. Firstly, we gave information about the istimâletnâ's policy and its scope. Secondly, we presented our istimâletnâmes' style and content. Istimaletnames are documents written in the style of nâme-i Hümayûn, which has an important place in Ottoman correspondence. These documents generally consist of five parts: invitation, elkâb, prayer, transfer and tenbîh. However, not every istimaletname may contain all of these sections. Istimaletnames were generally sent to administrators, commanders and notables of the people. That's why istimaletna's were written in a style that would capture the heart of the addressee. Its content included a set of admonitions for tolerance and sympathy, which would increase the people's loyalty to the state, which the rulers would implement in the administration. These admonitions were ultimately in favor of the ruler, the people, and the state.

Keywords: Istimalet Politics, Ottoman Administration, Istimaletname, Tolerance, Confidence.

GİRİŞ

İstimâletin Tanımı

İstimâlet, Arapça mâle (مال) fiilinden istif'âl babında türetilmiş mastar bir kelimedir.¹ Sözlük manası olarak, meyl (ميل) meyl, eğim, eğiklik, eğilim ve temayül, sapma; istimâle (استعمال)² ilâ (الى) harf-i ceriyle kullanıldığında birine, bir şeye karşı sevgi, muhabbet ve sempati duyma, kalpleri fethetme, kendini

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2010 yılında Veysel ÖZ tarafından hazırlanmış; "Feridun Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Aşağıdaki dipnotlarda verilen kaynakça söz konusu tezin kaynakçasının sadece bir kısmıdır.

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Enderun Kitâbevi, 1989), 104.

² Bir kimseye gönülden bağlanma, ona dost olma ve kendini sevdirmeye; Ahmed Hasan Ziyad İbrahim Musafa, *el-Mu'cemül-vesît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 894.

beğendirme anlamlarına gelir.³ Kaynaklarda sıkça geçen İstimâlet etmek (vermek) ise sözlük manası olarak, tatlı sözle kandırmaya çalışmak, ikna etmek anlamındadır.⁴ İstimâlet, tarihî bir terim olarak meylettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celp etme, reâyâperverlik veya engin hoşgörü ile Osmanlılar'ın uyguladığı fetih siyâseti için kullanılan bir tabirdir.⁵ İstimâlet, yerli ve gayr-ı müslim halka hoşgörülü ve yumuşak muamelede bulunarak onları kazanmak ve Osmanlı hâkimiyetini yaymak anlamında da kullanılmaktaydı.⁶ Fetihler sonunda Osmanlı vatandaşı olan gayr-ı müslimlerin can ve mal güvenliği, yani himâye ve sıyâneti (koruması) artık devletin şefkatli ellerine emânet edilmiş oluyor,⁷ böylece devlet vatandaşını hiçbir ayırım gözetmeden koruyor ve onları yerli zorbalara da ezdirmiyordu. Tüm bu hizmetin ve korumanın karşılığı olarak da gayr-ı müslim halktan hâkimiyetini kabul edip, haracını ödemesini ve kendisine olan bağlılığını devam ettirmesini talep ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve Önemi

İstimâlet teriminin Osmanlı siyâsî tarihinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Hıristiyan reâyâyâ karşı takip edilen hoşgörülü siyâsetin tarifi demek olan istimâlet, imparatorluğun son devrine kadar uygulanmıştır. Bu hoşgörü siyâseti, başlangıçta Osmanlı fetihlerinin başta gelen düsturu olmuştur. Osmanlı Beyliği'nin daha başlangıçta Bizans tekfurlarıyla iyi münasebet kurmak istemesi de, zaman zaman da başarılı olması, istimâlet politikasını ifade etmektedir.⁸

Osmanlıların hoşgörüsü ister siyâset, ister halis insanlık, isterse başka bir şey amaçlı olsun; şu bir gerçektir ki, Osmanlılar milliyetlerini tesis ederken, din hürriyeti umdelerini temel taşı olarak koymuş bir millettir. Sürekli Yahudi ve Hristiyan tazyiklerine mukâbil, Türkler'in Balkanlar'a girmesinden sonra, yerli gayr-ı Müslimlerle yeni gelen Müslümanlar yüz yıllarca ahenk içinde yaşamışlardır.⁹

³ Serdar Mutçalı (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 1995), "Arapça –Türkçe Sözlük", 858.

⁴ Pars Tuğlacı (İstanbul: Pars Yayınevi, 1971), "Ansiklopedik Türkçe Sözlük", 1252.

⁵ Mücteba İlgürel, "İstimâlet", *DİA*, ts., XXIII/362.

⁶ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Yeni Forum Aylık Siyâset, Kültür Dergisi* XII/363 (istanbul 1991), 16.

⁷ Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler, III. (Ankara, 1994), 941.

⁸ İlgürel, "İstimâlet", XXIII/942.

⁹ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Orjinal kitap adı: (The foundation of the Ottoman Empire a History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid*, çev. Ragıb Hulusi Özdem (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 63.

Osmanlı Devleti, hâkimiyet kurduğu tüm bölgelerdeki halklara iyi davranmış, onların haklarını yaşadıkları yerlerde korumuştur. Bu bölgelerin fetih öncesi yerel askeri güçleri, Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilmiş ve daha sonra sancaklarda Hıristiyan tımar erleri olarak görevlendirilmişlerdir. "İstimâlet" adı verilen bu uzlaştırıcı politika ile bölge halkının gönüllü kazanılmış, adâlet ve hoşgörüyü dayanan yönetimin bir parçası olarak bu halklara din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Yine aynı politikaya uygun olarak yerel halka karşı şefkatli bir üslup kullanılmış, asla baskıcı ve zorlayıcı bir politika izlenmemiştir. Özellikle mezhebi Ortodoks olan Rumeli halklarını, dönemin Katolik Kilisesi'nin baskısından kurtarmaları, Türklerin kurtarıcı olarak tanınmalarını sağlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiğinde yerli halkla iyi geçinme politikası uygulamış, "istimâlet" vererek bölge halkının Osmanlı'ya gönülünün ısınmasını sağlamıştır. Prof. Dr. Halil İnalçık'a göre Osmanlı sultanları bürokraside de istimâlet siyasetini uygulamış, "Reâyâ fukarası" nı "zî-kudret ekâbire" (yani güçlülere) karşı kollamışlardır.¹¹ Bilhassa Balkanların fethinde "Toprak ve reâyâ sultanındır" prensibini ilan edip yerli feodallere karşı toprağı ve köylüyü; devlet veya tımar sisteminin garantisi altına almışlar, eski feodallerin yerine Osmanlı'nın merkezi rejimini tesis etmişlerdir.¹²

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu ve kazandığı nüfus potansiyelini elinde tutmasını sağlayan diğer bir önemli unsur da beyliğin kısa zamanda idari, askerî ve adlî yapılanmasını tamamlaması olmalıdır. Kuruluş felsefesinin temelini oluşturan istimâlet ve müdârâ, ancak teşkilatlı bir beyliğin uygulayabileceği bir sistemi içermektedir. Hoşgörünün tesisi öncelikle kendisinden ve geleceğinden emin olan bir bey ile mümkündür. Düzenli ve disiplinli bir orduya sahip olunması, istimâlet politikasının diğer önemli ayağını teşkil eder. Orhan Bey(1324-1362) ve I. Murad(1362-1389) zamanında, yani kuruluşun ilk elli yılında Osmanlılar daimi, sürekli ve profesyonel bir ordu kurmayı başarmışlardır. Devletin çok farklı din ve ırktan insanların bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarında hoşgörüyü hâkim kılması ancak, adâletle mümkündür. Osmanlılar bunu İslâm hukukunu hızla tatbikata geçirerek başarmışlar, toplumu bir arada barış içerisinde yaşatmak için "zimmî hukukunu" tavizsiz uygulamışlardır. Bu uygulama Osmanlı kentlerini çok değişik coğrafyadan gelen insanların güvenle barınabildiği yerler haline getirmiş, sadece üretim

¹⁰ Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 112.

¹¹ İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", 16.

¹² Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, (1954), 137-184.

ve tüketim alışkanlıkları farklı olan Türkler ve Rumlar arasında değil, diğer milletlerden gelenler arasında da dostluk ve ticaret canlanmıştır.¹³

Osmanlı İstimâlet Siyâsetinin Başlıca Unsurları

Hâkim olunan bölgelerin milletlerini himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, onlara iyi davranma, dîni konularda serbest bırakma, vergi konusunda kolaylık sağlama Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıdır. İstimâlet siyâseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı istimâlet siyâsetinin neticeleri asıl olarak Trakya ve Balkan fetihlerinde uygulanır. Edirne'nin fethiyle gelişen balkan fütuhatının sade kılıçla değil; yerli Hıristiyan halkın korunması, haklarının verilmesi, kendi dinlerini yaşamada serbest olmaları, vergi muafiyeti tanınması gibi ısındırıcı bir siyaset sonucunda gerçekleştiği bilinen bir şeydir. Bu yumuşak siyâset istimâlet hükmü, istimâletnâme, istimâlet kâğıdı gibi resmi yazılarla da belgelenir, böylece devletin tebaasına taahhüdü resmiyet kazanmış olurdu. Bu taahhüdün başında Hıristiyan reâyâyî düşman saldırılarına, din ve mezhep farklılıklarından doğan türlü baskılara karşı koruma gelirdi. Kalıcı Osmanlı fetihleri belli aşamalardan sonra gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık'a göre önce haraçgüzârlık devriyle başlanılır, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra yerli halkın memnun olmadığı yerli yönetimin barışçı yollarla bertaraf edilmesi sağlanırdı. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve âni bir şekilde kaldırılmayıp, Osmanlı sistemiyle intibak ettirilir, angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, tımar rejimine pek de yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı tımar sistemine dâhil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında kenetlenirdi.¹⁴

Osmanlı Devleti, istimâlet siyâsetini fetihler esnasında uyguladığı gibi yeni idari yapı kurulduktan sonra da devam ettirmiştir. Macar tarihçisi Lajoş Fekete, Osmanlı hâkimiyetindeki Macaristan'da ekonomik durumu anlatırken Osmanlı idarecilerinin herkese iş ve kazanç serbestliği sağladığını, din ve dil farkı gözetilmeden halkın iyi muamele ve himaye gördüğünü bildirmektedir. Osmanlı'nın Macaristan'a gelmesiyle çarşı ve pazarlarda mal bolluğunun başladığına işaret eden Fekete, gıda maddesi üretkenlerle giyim ve ev eşyası hazırlayanlarla zanaatkârların çoğaldığını belirtmektedir. Ayrıca domuz

¹³ Celal Güzel, - Kemal Çiçek, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Selim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002). IX önsözü (Osmanlı'nın toplumsal ve siyasi kültürünü inceleyen araştırmalardan müteşekkil bu eserin IX. cildinin önsözünde istimâlet konusu hulasa edilmektedir.)

¹⁴ İlgürel, "İstimâlet", XXIII/362.

eti satan Hristiyan kasapla koyun ve sığır eti satan Türk kasabının, meyhâne ile boza ve şıra satılan dükkânların yan yana olduğuna dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın yerli halkı Müslüman olmaya zorlamadıklarını, o devirde başka hiçbir devlette görülemeyecek derecede yüksek bir anlayış ile başka dinden olanları aralarında görmeye ses çıkarmadıklarını, birlikte yaşamayı hoş gördüklerini de eklemektedir.¹⁵

İstimâlet siyaseti hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra Osmanlı istimâlet siyasetinin daha iyi anlaşılması açısından bu siyasetin tarihi vesikalari olan istimâletnâmeleri üslup ve muhteva yönünden incelemek konunun anlaşılması açısından daha iyi olacaktır.

İstimâletnâmeler

Araştırmamız esnasında incelediğimiz İstimâletnâme metinlerinin genel olarak nâme-i hümayûn¹⁶ özelliklerini ihtiva ettiğini, bazılarının da emr-i şerif olarak kaleme alındığını gördük. İstimâlet metinlerinin başlıklarında istimâlet sözcüğü bazılarında İstimâletnâme-i hümayûn, bazılarında istimâleti hâvî, bazılarında da istimâlet için şeklinde geçmektedir.

Metinler nâme-i hümayûn rükünleri bakımından değerlendirildiğinde bazılarının nâkil ve tenbîh bölümünden, bazılarının da daha fazla nâme-i hümayûn rükünlerinden müteşekkil olduğu görülmektedir. Araştırmamızın ana kaynağı olan Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda nâme-i hümayûn rükünlerinin tümünü içeren bir istimâlet metni tespit edilemedi. Metinlerin bazılarında kısaca olay anlatılıp, gerekenin yapılması hususunda kısa direktifler verildiği gibi-Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği metinler- bazılarında da muhataba övgüden sonra mesele uzunca izâh edilerek, istimâlete dair bir takım kıstaslar hatırlatılarak, muhatap yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

İstimâletnâme metinlerinin içeriği gönderilen milletlerin sosyal yapısına ve gönderilme nedenlerine göre farklılıklar göstermektedir. İçeriği oluşturan cümlelerin hitap şekli, sözcükleri ve kurguları gönderilen toplumun dinî inanışları, sosyal dinamikleri ve etnik yapısı göz önünde bulundurularak dikkatle seçilmiştir. Gönderilen metinler genel olarak yönetici tabakaya, bölgenin ileri gelenlerine veya komutanlara gönderildiği için metinlerde öncelikle muhatabın gönlü kazanılmaya çalışılmış ve buna göre bir üslup ve içerik oluşturulmuştur. Bu içerik şahsın taltif edilmesiyle başlayıp, merkezin hüsnü zanının kazanılıp devam ettirilmesinin getireceği kazanımlar sıralanarak bitiril-

¹⁵ "TTK Belleten", XIII/52, 699; İlgürel, "İstimâlet", XXIII/362.

¹⁶ Bu konuda bilgi için; bkz Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994), 146-155.

mektedir. Müslüman olan bir muhataba gönderilen metinlerde ikna için referans olarak genellikle ayetler ve hadisler kullanılmakta, ayetler seçilirken genellikle meseleyle ilgili, merkeze itaati ve cihadı emereden ayetler kullanılmaktadır. “Etî’ullahe ve eti’u’r-resule ve ûlü’l- emri minküm”,¹⁷ “Ve câhedû fillahi hakka cihâdihî hüve’ctebâküm”¹⁸, “Ve lillâhî cünûdü’s-semavâti ve’l-arz”¹⁹ gibi. Bu şekilde hem yöneticinin hem de halkın Osmanlı tarafına çekilerek hâkimiyetin sağlanmasında merkeze ellerinden gelen yardımı yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

İncelediğimiz istimâlet metinleri Erdel, Kırım, Gürcistan, Mekke, Şark bölgesi (Diyarbakir) Kayseri vs. ülkenin birçok bölgesine gönderilmiştir. Metinler ya bir olay ya bir rica mektubuna cevap ya da merkezin bir isteğinin yerine getirilmesini içermektedir. Bu metinlerde görülen istimâlet politikasında öne çıkan durum, yöneticinin Osmanlı hâkimiyetini sevdirici, siyasî, sosyal ve ekonomik düzenin sağlanması konusunda bir takım önlemlerin alınmasını içeren önerilerdir. İnsan unsurunu ön planda tutan Osmanlı, halkını kendisine bir emânet olarak gördüğü için yöneticilere gönderdiği metinlerde halkın korunması için her türlü tedbirin dikkatle ve ehemmiyetle alınmasını istemiştir. Bu sayede kendinin güvende olduğunun farkına varan halkın Osmanlı'ya gönülden bağlanacağı ve toplumsal düzenin devam etmesiyle halkın huzur içinde yaşayacağı vurgulanmıştır.

İstimâletnâme metinleri, ya Allah'a hamd ve Peygambere salavâtla (davet bölümü), ya övgü (elkâb bölümü) yahut da direk maksada girilerek (nâkil bölümü) ile başlayıp olay iyice sunulduktan sonra merkezin siyasi tavrı ve politik bakışıyla olaylara karşı nasıl tavır alınması ve neler yapılması gerektiği (tenbîh bölümü) sunulmaktadır. İstimâletle (gönül almayla) ilgili cümleler ise metnin içerisine serpiştirilmektedir. Metin bitirilirken duâ, temenni yahut da gereken şeylerin yapılmasıyla elde edilecek kazanımlar sıralanarak sonlandırılmaktadır. Metinler bir gaye için gönderildiğinden öncelikle o gaye işlenmekte, merkezin malumatı ve tavrı anlatılıp, metinler içerisine de istimâletle ilgi, halkın korunması, halka karşı cömert davranılması, onların geçim kolaylığının temini, emniyetin ve huzurun sağlanması gibi hususlar aktarılmaktadır. Metinler emir üslûbundan çok bir ikna, yol gösterme ve siyasî bir tavır

17 “ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ = Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulüme (idarecilere) de itaat edin...”Nisa 4/ 59.

18 “ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ = Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti...” Hac 2 / 078

19 “ وَاللَّهُ جُنُودَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا = Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlüdür, hü-küm ve hikmet sahibidir.” Fetih 48/ 007.

sunma şeklindedir. Hıristiyan halka ve oradaki yöneticilere gönderilen istimâletnâmelerde bölge halkının ve hâkiminin gönlünü kazanmak için bir takım vaatler verilmektedir. Bu vaatler genelde Osmanlı hâkimiyetine itaatın ve hizmetin devamı neticesinde merkezin iyi niyet düşüncesinin oluşması ve bol ihsân şeklindedir.

İstimâletnâmelerin Bölümleri

İstimâletnâmeler Osmanlı yazışmalarında önemli bir yere sahip olan nâme-i hümayün üslubundadır. Bu belgeler genel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Fakat her istimâletnâme bu bölümlerden tümünü içermeyebilir. İstimâletnâmelerin bölümlerini şöyle aktarabiliriz:

1. İstimâletlerde Davet Bölümü

Ferîdûn Bey'in Münşeâtı'nda bulunan istimâlet metinlerinde davet bölümüyle başlayan metinlere Sinan Paşa ve Derviş Paşa ile Girây Han'a gönderilen istimâletler örnek olarak verilebilir. Bu metinlerdeki davet bölümleri Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve ashabına salavatı içermekle beraber bazı nâme-i hümayûnların davet bölümünde bulunan Dört Halife'ye duayı da içermektedir.²⁰

2. İstimâletnâmelerde Elkâb Bölümü

Metinlerin elkâb bölümleri gönderilen şahsa ve bölgeye göre farklılıklar göstermektedir. Doğuya ve Müslüman yöneticilere gönderilen metinlerin bazılarında elkâblar “seni ki”, “siz ki” şeklinde kısa olmakla beraber bazılarında ise uzun övgüler içeren cümleler şeklindedir.²¹ Batıya ve Hıristiyan bölgelere gönderilen metinlerde kullanılan elkâblar, gönderilen kişiyi onura edici, dünyevî ve dinî bir takım sıfatlardır.²²

3. İstimâletnâmelerde Duâ Bölümü

²⁰ “Elhamdü lillahillezi e’a cündehû rahzeme'l-ahzâbi vahdehû ve eyyede bi'l-melâ'iket'l müsev-vimîne rasûlehû ve ‘abdehû seyyidenâ ve senedenâ Muhammedenillezi lâ-nebiyye ba'deh (Sallahû Te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihî ve sahbihî'r-râ'ine 'ahdehû)” Bkz. Derviş Paşa'ya gönderilen metnin davet bölümü, Veysel Öz, *Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti* (İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Tezi, 2010), 110.

²¹ Ahmed Bey Feridun, *Münşeâtü's-Selâtîn* (İstanbul: Dersaadet, 1264), 87. (Bu çalışmada kullanılan istimâletnâmeler aslen bu eserden alınmıştır.)

²² “Muhtârü'l-küberâ'it-tâ'ifeti'l-Îseviyye Muslih u mesâlih-i cumhûri'l-milleti'n Nasrâniyye müteveffâ Boçkay İştvan” 22, “Mefâhiru ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye, Merâci'ü'l-küberâ'-i fi't-tâ'ifeti'n-Nasrâniyye,” Erdel a'yânına gönderilen istimâletnâme, Bkz. Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

Elkâb bölümünden sonra yer alan duâ bölümü de metnin gönderildiği bölgeye ve kişiye göre farklılık göstermektedir. Duâ cümlesi elkâbdan sonra kullanıldığı gibi adı geçen bazı şahıslardan sonra da kullanılmıştır. Müslüman şahıslar için kullanılan dua cümleleri genellikle Allah delillerini parlatsın anlamında “enerallahu berâhinehum”, Allah iyi halini devam ettirsin anlamında “dâme ikbâluhû”, Allah kudretini, gücünü artırsın anlamında “zîde kadruhû” olduğu gibi, metin içinde veya metin sonunda da dinî yaşantınızda ve dünyevî yaşantınızda Allah'a emânet olunuz, Allah yardımcınız olsun, kolay gelsin anlamına gelen duâlar da bulunmaktadır. Batıya, Hıristiyan bölgelerin yöneticilerine gönderilen metinlerde ise duâ cümleleri genelde Allah âkîbetini hayreylesin anlamında “hutimet ‘avâkıbuhû bi'l-hayr” şeklindedir.

4. İstimâletnâmelerde Nâkil Bölümü

İstimâletnâmelerin nâkil bölümü “zamîr-pend-i pezîrine rûşen ola ki”, “ma'lûmun ola ki”, “i'lâm olunur ki”, “tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl oldukda, ma'lûm ola ki” şeklindeki cümlelerle başlamaktadır. Bu bölümde metin neye binâen gönderilmiş ise o olay kısaca özetlenip, başkent'in durum veya olay hakkındaki ma'lûmâtı aktararak bu husûsta merkezin siyâsî tavrının nasıl olduğunun çerçevesi çizilmektedir. Olaylar aktarılırken metnin gönderildiği bölgenin siyâsî ve sosyal tahlili yapılarak yöneticinin siyâseten Osmanlı'yı desteklemesinin ve üstüne düşen görevleri yerine getirmesinin Osmanlı'nın himayesini kazandıracığı, ihsân ve iltifâtlara mazhar olunacağı; aksinin ise Osmanlı gazabını üzerlerine çekeceği ince bir üslûb ile kavratılmaktadır. Yine bu bölümde istimâletle ilgili cümleler yer alıp, yöneticinin halkın sevgisini kazanmasının yolları ve yöntemleri sunulmaktadır. Kısaca diyebiliriz ki nâkil / iblâğ bölümünde sorunun çerçevesi çizilip, durum analizi yapılmaktadır.

5. İstimâletnâmelerde Tenbîh Bölümü

Metinlerde tenbîh bölümü, bazen “imdi”, bazen “gerektir ki” ile, bazen de arka arkaya her ikisi birden kullanılarak, bazen de “buyurdum ki” ile başlayarak tekrar bir özet yapıлып, işlerin nasıl yürütülmesiyle ilgili ve durum önemini vurgulayan tenbîhlerde bulunmaktadır. Tenbîh bölümünde genellikle yapılacak hizmetlerin boşa gitmeyeceği ve mutlaka karşılık bulacağı hatırlatılmaktadır. Bu bölümde Müslüman muhatap için dünya ve ahiret kazanımları beraber zikredilirken, gayrimüslimlere gönderilen metinlerde genellikle hüsnü zan, iyilikler ve bol ihsânlar ön plana çıkarılmaktadır. Tenbîh bölümünün sonunda Hıristiyan bölgelere gönderilenlerde sadâkat ile kazanılacak iyilikler vurgulanarak bitirilmekte, Müslüman bölgelere gönderilenlerde ise aynı konular vurgulanıp, sonunda kısa veya uzun duâ cümleleri de yer almaktadır.

İstimâletnâmelerde Gönül Almaya Dair Yöntemler

Osmanlı istimâlet siyaseti, sosyal grupları uzlaştırmayı, toplumsal bütünlüğü sağlamayı ve bölgesel güçleri merkezi otoriteye gönülden bağlamayı amaçlayan bir yönetim anlayışıdır. Halkın huzur içinde yaşatılması ve yöneticilerin Osmanlı hâkimiyetini tam bir teslimiyetle kabul etmelerini öngören bu anlayış, istimâlet metinlerinde sıkça vurgulanmakta ve bu siyasetin uygulanmasına dair yöntemlerde belirtilmektedir. İstimâletnâme metinlerinde geçen bu yöntemleri şöyle aktarabiliriz:

1. Yöneticilere İtâat ve Sadakat Telkini ve Çeşitli İhsan Vaatleri

İstimâlet metinlerinde yöneticilerin Osmanlı hâkimiyetini gönülden kabul edip, bu istikamette işler ortaya koymaları ve bunu sadâkat, ihlâs ve dikkatle devam ettirmeleri vurgulanmaktadır.

Osmanlı, hâkimiyetinin kabulünün hem vatandaşlar hem de yöneticiler açısından önemli kazanımlar getireceği belirtilmekte ve daima Osmanlı himayesinde olmanın onlara huzurlu bir ortam (âsûde-i hâl) ve gönül rahatlığı (müreffehi'l-bâl) getireceği, padişahlık nezdinde haklarında hüsn-i zan oluşacağı ve bol ihsânla her zaman hatırı sayılır kimseler kategorisinde olacakları ilan etmektedir. Bu yöntemle yöneticilerin isteklerine kavuşmalarının yolunun Osmanlı'ya olan bağlılıklarından geçtiği, sorumluluklarını yerine getirmeleri halinde her zaman yanlarında olan koruyucu ve destekleyici bir yönetimle birlikte olacakları, mutlu ve müreffeh bir hayatın sadakat ve itaatten geçtiği vurgulanmaktadır. Bu durum metinlerde, südde-i senâya (başkent, merkez) ve 'atebe-i 'ulyâma (Osmanlı sarayı) bağlılığı devam ettirenlerin geçmişte olduğu gibi şimdi de birçok ihsana mazhar olacaklarına hiç şüphenin olmayacağını ilan etmekte ve muhatapların gönlü bu ifadelerle kazanılmaya çalışılmaktadır. Bu da Osmanlı istimâlet politikasının hâkimiyetini kabul edip itaate devam edenler için bir takım vaatlerle onları kazanmaya yönelik bir yol izlendiğinin göstergesidir. Metinlerde de hemen hemen aynı kalıplarda birçok yerde itaat ve sadakat telkini yapılmakta ve bunun sonucunda birçok kazanımlar elde edileceği vurgulanmaktadır. Bu telkinlerde Müslüman muhataplara karşı ayetlere de başvurularak karşı taraf etkilenmeye çalışılmaktadır.²³

²³ Buna bir örnek verecek olursak, Rüstem Han'a gönderilen metinde bu durum şöyle geçmektedir : "Sadâkat u ihlâs ve rıkkıyyet u ihtisâsın mucibince sadâkatde mukîm ve tarîk-i müsâdefetde müstakîm olup, 'atebe-i gerdûn-i pâyeme itâ'ati sermaye-i devlet ve pîrâye-i 'izzet bilüp, uğûr-i hümayûn-i sa'âdet-makrûnumda hidmet etmeye sa'y-ı belîğ ve cehd-i bî-dirîğ eylesen ki inşâllahu Te'âlâ me'mûl u melhûzundan ziyâde envâ'-ı riâyet ve ihsânıma mazhar olup, dâimâ zıllî himâyetimde âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olduğunuzdan, gayri, hergâh-ı enzâr-ı ferhunde âsârım üzerinden hâlî olmayup, her zaman mer'î u muhterem olmanda iştibâh yokdur." Bkz., Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme;

2. Pişman Olanların Bağışlanması

Osmanlı, toplumsal huzur ve barış için, isyân eden gruplarla mücadelede hassas davranıp, isyân ve taarruzları bertaraf etme yönüne giderdi. İsyân edip, bu isyânından vazgeçenlere de öfke ve kinle değil, büyüklüğün ve kendine güvenin göstergesi olan bağışlayıcılıkla karşılık verirdi. Şöyle ki Rüstem Hân'a gönderilen metnin muhtevasında Rüstem Hân padişahlık makamına mektup göndererek daha önce isyân eden Simon Hân adındaki bir isyânkârla mücadele etmek ve onu ortadan kaldırmak için izin istemekte, buna karşılık olarak padişahlık makamı Simon Hân'ın daha önce hayli serkeşlik ettiği halde sonradan bu isyânından vazgeçip, özür dileyerek haraç göndermeye devam ettiğine dikkat çekerek bu durumda olan bir topluluğa savaş açmanın İslâm şeriatına ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamalarına ters düştüğü için buna izin verilemeyeceği dile getirilmektedir.²⁴ Böylece toplumsal uzlaşısı konusunda Osmanlı yöneticilerinin İslâm'ın öngördüğü şekilde hareket ettiği, gruplar arasındaki düşmanlıkların giderilmesi ve toplumsal bütünlüğün sağlanması için gerekli müdahaleleri yerinde ve zamanında yaptığı anlaşılmalıdır. Bu strateji ile iki şahıs ya da grup arasındaki çekişmelerin devamına izin verilmeyerek İstimâlet siyâsetindeki uzlaştırıcı, bağışlayıcı ve şefkatli olma gereği bu şekilde ortaya koyulmaktadır.

3. Geçim Kolaylığının Sağlanması

Osmanlı, hâkimiyet kurduğu bölgelerin halklarını korumak ve onların rahat bir hayat sürerek kendilerine olan bağlılıklarını devam ettirmek için maddi yönden (tarımsal, zanaatsal ve ticari yönden) de onları destekleyerek o bölgede geçim kolaylığı ve ucuzluk oluşturmaya çalışmıştır. Bu şekilde halk herhangi bir sektörle uğraşarak geçimini rahatlıkla sağlayıp, devlete olan güvenini devam ettirmiştir. Osmanlı, yönetici olarak gönderdiği veya sefer için gönderdiği komutanlarına o bölgenin halkının duâsını almalarını ve mazlunun ahını almaktan içtinap edip, halka iyi davranıp o bölgede ucuzluk ve geçim kolaylığı sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesine ehemmiyet vermelerini istemiştir.²⁵

Tezimizin ikinci bölümünde bulunan Münşeâtü's-Selâtin'deki İstimâletnâmeler 9. istimâletnâme. Öz, İstimâletnâmeler, 113.

²⁴ Bkz. Açık-baş hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

²⁵ Bu durum Kayseri'de ortaya çıkan Abaza İsyânı'nı bastırmak için görevlendirilen Sadr-ı a'zam Mehmet Paşa'ya gönderilen istimâletnâmede şöyle yer almaktadır: *"Gittiğiniz yerlerde fukara ve re'âyaya tecavüz ve taadiden ictinâb ve ihtiyât-ı sıyânet-i re'âyâ ile iktisâb-ı sevâb-ı bî-hisâb eyleyesiz ki, dâimâ husûl-i zafer u feth 'aceze ve mesâkinin hayr du'âsına merbût ve ucuzluk u kahtlık ve ashâb-ı zirâ'atin ve ahâlî-i memleketin ferâğ-ı hâllerine meşrûtdur."* Bkz., Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa'ya gönderilen istimâletnâme; 11. istimâletnâme; Bu cümleden de anlaşıldığı üzere Sultan, sadr-ı a'zamına geçtikleri yerlerde fukaranın ve halkın haklarına tecavüz etmemelerini

4. Osmanlı'nın Reâyâperverliği

Osmanlı reâyâperverliği, halkı koruyan, besleyen, terbiye eden; yönettiği halkların görüşleri, inanışları ve yaşantı tarzları ne olursa olsun onları asla rencide etmeyen; yaşama tarzı ve fikirleri diğer toplumlara zarar vermediği ve fesada yol açmadığı müddetçe de inançlara müdahalede bulunmayan hoşgörülü bir anlayıştır. Osmanlı, bu çerçevede halkına karşı hoşgörülü davranır ve onların müşküllerini çözmeye çalışır, elindeki imkânlarını kullanarak halkına karşı cömertlik ve koruyuculuk görevini yerine getirirdi. Bu durum Şark Seferi'nde bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa ile maiyetinde bulunan askere gönderilen istimâletnâmede şöyle dile getirilmektedir:

Re'âyâ vü berâyâ ki vedâyi'-i rabbü'l-izzetdir. Rencide ve bir ferdi remide etmeyüp, yümn ü bereket verecek vecihle hareket edeler ki; âh-ı mazlûm hayr etmediği ma'lûmdur.... Hüsn-i hâl ile hizmet edenleri himâyet edüp, hakk u adl üzere hükûmet sebebi ile cümleliz du'â-yı hayrımazhar olasız.²⁶

Osmanlı Reâyâperverliği yukarıda aktarılan parça ışığında beş esas üzere özetlenebilir:

1. Halkın Allah'ın bir emâneti olarak görülmesi.
2. Halkın rencide edilmemesi ve ürkütülmemesi.
3. Mazlumun ahının alınmaması.
4. Hüsn-i hâl ile hizmet edenlerin korunup kollanması.
5. Yöneticilerin adâlet üzere hükmetmeleri.

5. Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasındaki Titizlik

Osmanlı, fethedilen yerlerde sağlanan sosyal ve siyasi istikrarın devamı için gerekli tedbirlerin siyasî ve askerî güçler tarafından alınmasına büyük önem vermiştir. Gerek gelebilecek dış saldırılara ve gerekse çıkabilecek iç çe-

ve fukara ve halkı korumanın hesapsız kazanımlara vesile olacağını, fetih ve zaferin zayıfların ve miskinlerin hayır duâlarına bağlı olduğunu, ucuzluk ve rahat bir hayatın, ziraatla uğraşanların ve memleket ahalisinin rahat ve huzurlu bir hayat sürmesine bağlı olduğunu bildirmektedir. Bu yönüyle baktığımızda halkının huzurlu, müreffeh bir hayat sürmesinin Osmanlı hâkimiyetine olan bağlılığını artıracığı bilinciyle hareket edildiği ve bunun sağlanması için gerekli hassasiyetin gösterildiği anlaşılmakta ve yeni fetihlerin yapılabilmesinin de öncelikle yönetim altında olanların memnuniyetine bağlı olduğunun da bilinciyle hareket edilmektedir. Öz, *İstimâletnâmeler*, 120.

²⁶ Bkz., Özdemir-oğlu Osman Paşa ile maiyetinde olan askere gönderilen istimâletnâme; 4. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 103.

kişmelere karşı siyâsî ve askerî güçlerin ferasetli ve teyakkuz halinde olmalarını ısrarla talep edip, bu konudaki zaafiyetin neler getireceği konusunda onları ciddi bir şekilde uyarmıştır.²⁷

Osmanlı istimâlet siyâsetindeki huzurlu bir yaşama alanı oluşturma gayreti açısından yöneticilerden ve komutanlardan eşkiya ve bölücü hareketlere karşı ciddi tedbirler alınması istenilmektedir.

Osmanlı yönetimi, halkın ve devletin güvenliği için askeri tedbirleri almakla beraber, bu tehditleri oluşturan dış bölgelere de gerekli müdahaleleri yapmaktan geri kalmamıştır. Bölücü ve eşkiyaların merkezleri olan kalelerine saldırılar düzenlemesinin istenilmesi ve Kırım Hanı'na gönderilen istimâletnâmede Alman ve Viyana Toprakları'na durmadan akınlar yapılmasının istenilmesi buna bir örnektir.

6. Sevilen ve Saygın Kişilerin Yönetici Olarak Atanması

Osmanlı, fethettiği bölgelere atayacağı yöneticileri genel olarak o bölgenin halkından atardı. Atanacak kişinin bölge halkının asaleten en üstün olanı, bölge halkı tarafından sevilen ve ileri gelenler tarafından da takdir edilen kişi olmasına dikkat edilirdi. Bu şekilde hem etkin hem de yetkin ailelerin yönetiminde söz sahibi olması yöneticilerin halka kendini sevdirmesine ve Osmanlı hâkimiyetinin yadırganmamasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu şekildeki bir siyâset halkla çatışmayı en aza indirmiş ve halk ile yönetim arasında güçlü bir bağ kurmuştur diyebiliriz. Osmanlı'nın uygulamış olduğu istimâlet siyâsetinde ve gönderdiği istimâletnâmelerde bu uygulama önemli bir yer tutar. Bu uygulamadaki yönetici olana verilen yetki ve ihsanlarla hâkim gücün gönüllü kazanılmış, bu kişilerin halk tarafından sevilen kişiler olması da halkın Osmanlı'ya olan bağlılığını ve güvenini daha da artırmıştır.²⁸

²⁷ Bu hassasiyet Kartil hâkimi Magoza Han'a gönderilen istimâletnâmede şu şekilde yer almaktadır: "Memâlik-i mahrûsemden bir mahale zarar u gezend erişirtmemeğe... ve bi'l-cümlesinin umûr-i ceng u harpte ve def' u ref'-i a'dâda teyakkuz u intibâh ve hüs-i tedbir ü tedârikine itimâd-ı hümâyûnum mukarrerdir. İmdi, a'dâ-i dînin mekr u hilelerinden gâfil olmayup, dâimâ basiret üzere olasın." Bkz., Öz, a.g.e., Kartil Hâkimi Magrav Hân'a gönderilen istimâletnâme; 10. istimâletnâme, Öz, İstimâletnâmeler, 116.

²⁸ Bu şekilde bölgenin ileri gelenlerinin talebi üzerine vefat eden Erdel Kralı'nın yerine oğlunu atanmasının kabul edilmesini ifade eden bilgiyi örnek olarak verelim: *Erdel hükûmeti müşârûn ileyh Rakoçi Gorki'den sonra büyük oğlu olan İftihârü'l-ümerâ'i'l-fihâmi'l' İseviyye Rakoçi Gorki hutimet 'avâkıbuhü bi'l-hayra olmak münâsib ve lâyk ve cümleden re'y ü ittifâk üzere ma'kul olduğunu ilâm edüp, südde-i sa'âdetimizden izn-i hümâyûnumuz recâ eylemişsiniz. İmdi, mâdemki babası müşârûn ileyh Rakoçi hayatda ola Erdel Hükûmeti'ne kimesne karışmayup, kendüsi istiklâl üzere hükûmetinde sadâkat ü 'ubûdiyyet ile ber-karâr olup, kendüsi fevt oldukdan sonra sulbî oğlu müşârûn ileyh Rakoçi Gorki Vilâyet-i Erdel'e Hâkim ola ve babası tarîki üzere câdde-i 'ubûdiyyetde sâbit ve doğruluk ve hayr-hâhlik yolunda istikâmet edüp, dostuma dost ve düşmânüma düşmân ola*" Bkz., Erdel a'yânına gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme, Öz, İstimâletnâmeler, 127.

Osmanlı, yönetici atarken halkı memnun edecek ve bölge halkının gönlünü alacak kişileri atmaya dikkat ederdi.²⁹ Bu yöntem de İstimâlet siyâsetinde halkın gönlünü almada önemli bir araç olsa gerektir.

7. Farklı Topluluklara Karşı Denge Siyâseti Güdülmesi

Osmanlı istimâleti, aynı zamanda toplumsal barışın sağlanması açısından uygulanan bir denge siyâsetidir. Bu siyâset de ancak güçlü bir siyasi irâde, donanımlı bir ordu ve işler bir adâlet mekânizması ile mümkün olabilirdi. Bu vasıfları kendinde bulunduran bir devlet olan Osmanlı, hâkim olduğu bölgelerdeki toplumları birbirleriyle barış içerisinde yaşatıp, birbirlerini tamamlayan ve uyum içerisinde olan toplumsal bir mozaik oluşturmuştur. Asırlarca birbiri ile savaş halinde olan Avrupa ve Balkanlar Osmanlı'nın uyguladığı adâletle ve izlenen istimâlet politikasıyla farklı grupları birbirine bağlayıp, kendine ısındırması ve bu toplumları asırlarca barış içerisinde yaşatmayı başarmıştır.³⁰

Osmanlı, yönetici olarak atadığı kişiye oranın hassas dengelerini hatırlatarak oradaki farklı unsurlara karşı istimâletle (gönül alıcı) davranıp, oradaki serkeşlik edenleri sevgiyle kendine bağlamayı ve hassas bir konumu olan bölgelere taarruzda bulunmamayı özenle vurgulamıştır. Bu siyasi uygulamayla Osmanlı, o bölgenin hassas dengelerini göz önünde tutarak hareket etmekte ve aynı zamanda henüz şartları oluşmamış bölgelere de girmenin doğru olmadığını hâkimiyet temsilcilerine aktarmıştır.

8. Hâkimiyet Anlayışının Kapsayıcı Olması

Osmanlı istimâlet politikası sayesinde gerek batıdan ve gerekse doğudan birçok kavim ve aşiretler kendi arzularıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'nın uyguladığı esnek politika sayesinde her millet kendi örf ve gele-

²⁹ Önceki Erdel Kralının neden bu yöneticiliği hak ettiği şu şekilde izâh edilmektedir: “Âsitân-ı bülend-eyvân'ımıza kemâl-i sadâkat ve nihâyet-i hulûs u 'ubûdiyyet üzere olup, ceng-dîde ve rah-âzmûde ve ra'iyet-perver ve fukara vü mesâkîne sâye-güster olup ve cümleden haseb u nesebde fâyik ve hüsn-i tedbîr ü tedârükde sadra lâyık” Bkz., Erdel Hükûmeti Boçkay Hâkim'in vezirine gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme; Bu parçada önceki yöneticinin bu makama layık görülmesi ve bu görevde kalmasının nedeni onun başkente tam bir sadakat ve itaat üzere olması, savaş görmüş, tecrübe sahibi, halkına iyi davranan fakirleri ve yoksulları koruyan ve o bölgenin seçkin ailelerinden birinden olması ve yönetimde dikkate değer tedbirleri almadaki başarısı olarak açıklanmıştır. Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

³⁰ İzlenen bu denge ve istimâlet siyâsetini bir örnekle açıklayalım: “Size serkeşlik eden Macar beylerini hüsn-i tedbir ve istimâletle kendüne mutî' u râm ve mesned-nişîn-i memleket-i Macar olduğunu cânib-i hümayûnumuza i'lâm edesin ve cümle Macar tâ'ifesine kendini sevdirmeye ihtimâm edüp, 'ahd u emâna muhâlif Nemçe tarafına aslâ duhûl ve tecâvüz olunmağa rıza göstermeyesin.” Bkz., Öz, a.g.e., Erdel Hükûmeti Boçkay Hâkim'in vezirine gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

neklerini devam ettirmiş ve Osmanlı yıkılana kadar da milli özellikleriyle varlıklarını korumuşlardır. Osmanlı'nın uyguladığı bu esnek ve hoşgörülü yönetim anlayışı farklı milletleri bir bütün içerisinde toplayıp, onları birbirine sıkı sıkıya bağlamıştır.³¹

9. Muhatapların Kendi Kutsallarıyla İkna Edilmesi

Osmanlı istimâlet siyâsetinde öne çıkan diğer bir husus da istimâlet için gönderilen metinlerdeki üslup ve içerik farklılıklarıdır. Metinlerde gönderilen milletlerin veya toplulukların değerleri ve kutsalları saygıyla anılmakta ve her topluluğun dinamikleri göz önünde bulundurulmuş bir siyâset izlenmektedir. Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı bölgelere gönderilen metinlerde referans olarak daha çok İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'an ve hadisler kullanılmakta, Hıristiyan halkın yoğun olduğu bölgelerde ise Hz. İsa'ya atıfta bulunup, ondan övgüyle bahsedilmektedir. Böylece toplumların manevi yönü dikkate alınarak onların gönlünün kapıları açılmaya çalışılmaktaydı. Müslüman halklardan, bilhassa kutsal bölgelerde yaşayan halktan, devletin seferlerde başarısı ve devamlılığı için Kur'an hatmedip duâda bulunmaları önemle istenmekteydi.³²

10. Fakir Halkın Korunması ve Onlara Yardım Edilmesi

Osmanlı, bütün bölgelerin fakirlerini korur ve gözetirdi. Ama kutsal bölgelerin halklarına daha cömert davrandığı da bir gerçektir. Osmanlı, kutsal bölgelerin halklarına daha hassas davranıp, o bölgenin fakirlerine çeşitli yardımlarda bulunurdu. Osmanlılar kutsal bölgelerdeki hizmetlerin yürütül-

³¹ Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâmede hem bu birlikteliği sağlayan formül, hem de diğer milletlere karşı uygulanan hoşgörüyü kendi hâkimiyetine çekme politikası özetle sunulmaktadır. "*İmdi Hak Subhânehû ve teâlâ hâzretlerinin ulûv-vi 'inâyet-i bî-gâyet sümûv-vi 'âtîfet-i bilâ-nihâyeti ile südde-i seniyye-i sipîhr-ihîrâm ve 'atebe-i âliye-i felek-ihîşâmum dâimâ meftûh u küşâde olup, memâlik-i şark u garbdan eğer silm ve eğer harb için gelenlerden bir ferde men' u def' ve sedd ü red yoktur.*" Bkz., Öz, a.g.e., Açık-baş hâkimi Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme; Gönderilen metnin tenbîh bölümünden alınan bu parçada hâkimiyet sahibi olan Osmanlı'nın hâkimiyetinin ve şefkat kanatlarının herkes için açık olduğu, hâkimiyeti altına girmek isteyenlerin asla reddedilmeyeceği ilan edilmektedir. Bu parçada dikkat çeken önemli bir nokta da barış ya da savaşla, doğu ya da batıdan gelenlere karşı asla bir engellenmenin olmaması ve herkes için kucak açmak gereğinin tenbîh edilmesidir. Bu cümle Osmanlı hâkimiyet anlayışının kapsayıcılığını ifade eden örnek bir cümledir, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

³² Mekke şerifine gönderilen bir istimâletnâmede bu durum şu şekilde ortaya konmaktadır: "*âdet-i marziyyeniz üzere eşrâf ve 'ulemâ' ve 'âmmе-i sulehâ ile ol emâkin-i müteberrikede ed'îye-i devâm-i devlet-i rûz-efzûn ve esniye-i sebât-ı saltanat-ı 'izzet-meşhûnumuza müdâvemet...*" Bkz., Öz, a.g.e., Şerif-i Mekke-i Mükerreme'ye gönderilen istimâletnâme; 2. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 97.

mesi ve o bölgenin mübarek şahsiyetlerine yardım maksadıyla “surre alayları”³³ gönderirlerdi. Mekke Şerifi'ne gönderilen istimâlet metninde Mısır'dan gönderilen malların Mekke ve Medine fakirlerine dikkatlice dağıtılması ve o bu kutsal şehirlerin işlerinin güzelce idare edilmesi önemle vurgulanmaktadır. Bu durum Osmanlı'nın insanların gönlünü nasıl kazandığının bir tarifi olsa gerektir. Osmanlı halka hizmeti hakka hizmet olarak görür ve hakkın rızasını kazanmanın halkın gönlünü almaktan geçtiğinin farkında olarak hareket ederdi.

11. Birlik ve Beraberliğin Sağlanması

İstimâletnâme metinlerde birçok yerde muhataplara, düşmana ve tehlikelere karşı bölge unsurları ile birlik ve beraberlik kurmaları konusunda telkinlerde bulunmaktadır. İhtilafa düşmenin zararlarına dikkat çekilip, ihtilafın İslam'a layık bir davranış olmadığı vurgulanmaktadır.³⁴

İstimâlet metinlerinde dikkat çeken diğer bir nokta, muhatapların Osmanlı'ya hizmet için ortak bir düşünce ve endişe ile hareket etmelerinin istenmesidir. Bu sayede bölücü ve yıkıcı anlayışa sahip olanlara karşı mücadele edilebileceğinin önemle altı çizilmektedir.³⁵

12. Halka Zulmedilmemesi

Osmanlı, yönetici olarak atadığı kimselere, Allah'ın bir emaneti olarak gördüğü, halkına karşı zulmetmemelerini tenbîh ederdi. İstimâletlerde gerek Osmanlı hâkimiyetinde olan gerekse Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olanlara zahmet çektirilmemesi, can ve mallarına zarar verilmemesi, kimseye zulme-

³³ Surre alayı: Mekke ve Medine'de oturan ve o tarafta bulunan seyyidlere, şeriflere ve ileri gelenlere dağıtılmak üzere Osmanlı padişahları tarafından gönderilen para ve hediyelere bu isim verilmiştir. Surre alayı, Dar'us-saade ağası nezaretinde hazırlanır, Recep ayının on ikisinde merasimle yola çıkartılır. Bu alayın yerine ulaşmasına kadar surre emini mes'ul olurdu; bkz. Mithat Sertoğlu (İstanbul: Enderun Kitâbevi, 1986), “Osmanlı Tarih Lugatı”, 318.

³⁴ Buna birkaç örnek verecek olursak: “Ol tâ'ife-i dalâlet-pîşe, mezheb-i bâtılâri üzerinde yek-dil ve yek-endîşe olup, ittifâk u irtifâk üzere olalar. Siz hak üzere nâbit ve mezheb-i sahîh üzere sâbit iken, aranızda ihtilâf ve terk-i muvâfakat u i'tilâf lâyı-ı İslâm değildir. Ol cânibde serhadd-ı mansûremde olan beylerbeyleri ve ümerâ ile yek-dil u yek-cihet olup, uğûr-i hümâyûn-i sa'âdet-makrûnumda hidmet etmeye sa'y-yı belîğ ve cehd-i bî-dirîğ eylesin ki”, Bkz., Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

³⁵ “...mümkün oldukça hüsn-i istimâletle etrâf ve eknâfda olan Gürcistân beylerin ve nâmdârların yanına götürüp, yevmen fe-yevmen dernek ve cem'iyetin izdiyâd bulmağa ve a'dâ üzere gâlip olmağa sa'y edüp.” Bkz., Öz, Kârîl (Kartli) Hâkimi Magrav Hân'a gönderilen istimâletnâme; 10. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 116.

dilmemesi ve düşmanlık beslenilmemesi istenirdi. Kim bu düstura riayet etmez de düşmanlık ederse onun da gereği gibi azarlanacağı ilan edilmekteydi.³⁶

SONUÇ

Osmanlı, istimâlet siyâseti ile hâkimiyet altına aldığı milletlerden kendisine bağlılığı gönülden devam ettirmelerini amaçlamıştır. Bu minvalde de yönetici yahut da komutan olarak atanan kişilerden, Osmanlı Devleti'nin birer temsilcisi olarak Osmanlı siyasetine uygun hareket edip, dostunu dost düşmanını düşman görmelerini, yönetimleri altındaki Müslüman yahut Gayrimüslim bütün halkı Allah'ın bir emaneti bilip halktan hiç kimsenin onurunu incitecek bir davranışta bulunmamalarını, mazlumun ahını almamaya dikkat etmelerini ve ayrıca insanların maddî ve manevî yönden rahat yaşayacakları bir ortam hazırlamalarını istemiştir. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dîni konularda serbestiyet verme ve vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıydı. Osmanlı, bir bölgenin fethini gerçekleştirdikten sonra genel olarak o bölgede hâkimiyet kurmada zorlanmamıştır. Çünkü uygulamış olduğu re'âyâperver, adîl, şefkatli yönetimi ve önceki yönetimlerle kıyaslanamayacak derecede yaşama kolaylığı sağlayan ekonomik ve siyasî sistemi halkın kısa sürede Osmanlı'yı benimsemesini sağlamıştır.

Birçok Osmanlı tarih kaynağında yer bulan istimâlet kavramı, bu kaynaklarda insanların gönlünü alarak onları yönlendirme ve dostluğunu kazanma manasında kullanılmaktadır. Çoğunlukla padişah bazen de sadr-ı a'zam, yöneticileri, askerleri ve toplum içinde yetkin kimseleri yönlendirmek için muhataplarına gönül alıcı ve yönlendirici istimâletnâme, istimâlet kâğıdı ya da istimâlet içerikli mektuplar göndermiştir. Bu metinlerde muhatabın gönlü alınarak metnin gönderildiği olay hakkında başkentin düşünceleri, muhatabın da nasıl hareket etmesi gerektiği aktarılmakta, halka karşı uygulanacak istimâlet siyasetine dair kaideler de hatırlatılmaktadır.

³⁶ Bu durum Yavuz Sultan Selim'in doğu seferinde iken Tebriz'den gönderdiği bir istimâlet metninde şöyle geçmektedir: "Asâkir-i nusrat-me'âsirim halkından ve gayriden bir kimesne mâni' u müzâhim olmaya ve canlarına ve başlarına ve mâl ü menâllerine bî-vech mine'l-vücûh zarar u ziyân dek-vermeye ve zulm u te'addî eylemeye. Herkim te'addî edecek olursa mu'âteb olur." Bkz., Öz, Selîm Hân'ın Tebrîzli Hoca Mîr'in oğluna gönderilen istimâletnâme; 7. istimâletnâme. Öz, *İstimâletnâmeler*, 112.

KAYNAKÇA

- Feridun, A. B. (1264). Münşeâtü's-Selâtin (C. 1-2). Dersaadet.
- Gibbons, H. A. (1928). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Orjinal kitap adı: (The foundation of the Ottoman Empire a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid (R. H. Özdem, Çev.). Devlet Matbaası.
- Güzel, C., & Çiçek, K. (2002). Türkler Ansiklopedisi (S. Koca, Ed.; C. 1-10). Yeni Türkiye Yayınları.
- İbrahim Musafa, A. H. Z. (1996). El-Mu'cemü'l- vesît. Çağrı Yayınları.
- İlgürel, M. (t.y.). İstimâlet. İçinde DİA: C. XXIII (ss. 362-363).
- İlgürel, M. (1994). Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti. İçinde XII. Türk Tarih Kongresi.
- İnalcık, H. (1954). Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna. Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, 137-184.
- İnalcık, H. (1991). Türkler ve Balkanlar. Yeni Forum Aylık Siyâset, Kültür Dergisi, XII(363).
- Kütükoğlu, M. (1994). Osmanlı Belgelerinin Dili. Kubbealti Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Mutçalı, S. (1995). Arapça –Türkçe Sözlük. Dağarcık Yayınevi.
- Öz, V. (2010). Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti [Y.L. tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, M. (1986). Osmanlı Tarih Lugatı. Enderun Kitâbevi.
- Şemseddin Sâmi. (1989). Kâmûs-ı Türkî. Enderun Kitâbevi.
- TTK Belleten. (t.y.).
- Tuğlacı, P. (1971). Ansiklopedik Türkçe Sözlük. Pars Yayınevi.